

С.В. Албул

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА ТА ПИТАННЯ МІНІМІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

В грудні 2004 року відбулася дійсно важлива для світової спільноти подія – Євросоюзом було прийнято нову програму Європейської політики сусідства, яка має за мету поліпшення життя та співпраці країн-сусідів ЄС у різноманітних галузях. У її рамках пропонуються привілейовані відносини з сусідніми країнами-партнерами, які розвиваються на засадах взаємного зобов'язання дотримуватися спільних цінностей, особливо у сферах верховенства права, належного державного управління, поваги до прав людини, включаючи права меншин, сприяння сусідським відносинам, а також принципам ринкової економіки та стабільного розвитку [11, с. 2]. Прийняття вказаної програми, вступ України до СОТ, поширення міжнародних зв'язків безсумнівно пов'язане з певними зобов'язаннями нашої держави. Одним з них є забезпечення безпеки перебування іноземців на території країни.

Дослідження проблем феномена сучасної злочинності та її чинників, розроблення системи захисту кримінологічними засобами конституційних прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань визнано Академією правових наук України одним з пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2005 – 2010 роки. За даними ГУІТ МВС України, тільки за період з 2002 по 2007 рік на території нашої країни було зареєстровано понад 3200 злочинів відносно іноземців. При цьому, 20,5% від загальної кількості таких злочинів складала корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, здирництва тощо). За результатами, проведеного нами вибіркового дослідження, більш ніж за 70% від загальної кількості корисливо-насильницьких злочинів, що реєструються, можна зафіксувати яскраво виражені чинники, що свідчать про підвищену віктимність іноземців.

Іноземці – специфічний об'єкт для кримінологічних досліджень. Невипадково, один із засновників віктимології Ганс фон Хентіг, визначаючи

тринадцять категорій жертв, класифікуючи їх за психологічними, соціальними та біологічними факторами, окремо виділяв саме мігрантів [10, с. 92]. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування, здійснюють злочини, однак, частіше стають жертвами злочинів. Цьому існує ряд об'єктивних, кримінологічно значущих причин, іманентних, на наш погляд, міграційним процесам загалом.

Нелегальна міграція – проблема соціальна, політична, економічна і, безумовно, кримінологічна. Насьогодні вона втратила стихійний характер і поступово, як один із прибуткових видів злочинної діяльності, підпадає під вплив різноманітних злочинних угруповань, у тому числі і з транснаціональною спрямованістю. Значущу проблему, пов'язану з нелегальною міграцією, становить підвищена індивідуальна і групова віктимність її представників. Проведені нами опитування 217 нелегальних мігрантів, затриманих правоохоронними органами на території України у 2002–2007 роках, дали можливість встановити, що 85,1% респондентів (183 особи) тільки за період проходження ставали безпосередніми жертвами того чи іншого злочинного посягання. Рикошетні жертви становили весь масив опитуваних. При цьому у 58 випадках мала місце неодноразова віктимізація. Цікавою, на наш погляд, є структура злочинних посягань, вчинених відносно представників групи, що досліджується. Так, 55% від загальної кількості тут складають саме корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої тощо).

Нелегальні мігранти, це, переважно, представники країн з низьким рівнем розвитку, великою щільністю населення при невитребуваності робочої сили і, як наслідок, неможливості задоволення нормальних людських потреб. До 72,3-75% нелегальних мігрантів – вихідці з так званих «гарячих точок», осередків міжнаціональних і межрелігійних конфліктів – Афганістану, Іраку, Палестини, Кавказького регіону тощо. Так, Ф. Сухов з точністю передає типологічний портрет нелегального мігранта: «Исмаилу – двадцать восемь. Он из крохотного кишлака, что неподалеку от Ходжа-Бахауддина – военной ставки Северного альянса. Никогда не учился, в семье еще восемь братьев и сестер. «Калашников» взял в руки в тринадцать лет. Главная мечта – накопить денег, чтобы построить

свой дом и жениться. Исмаил не читал газет, никогда не смотрел телевизор, всю жизнь ходит в одной длинной рубаше и галошах. Сидеть рядом с ним – целое испытание. Разит потом, нечистыми шерстяными носками, под ногтями вековая грязь. ... Род, племя – выше этих простых понятий для Исмаила нет ничего» [8, с. 1]. Так, при вивченні нами групи нелегальних мігрантів (217 осіб), було встановлено, що 37% опитуваних взагалі не мали навіть початкової освіти. Знижена самооцінка і знижене почуття соціальної справедливості, характерні для нелегальних мігрантів, помножені на усвідомлення своєї чужини, обумовлюють конформність нелегальних мігрантів, що визначається, схильністю до впливу зі боку інших осіб. Крім того, кур'єри-посередники, які здійснюють нелегальне переправлення мігрантів, заздалегідь психологічно готують їх до можливості виникнення всякого роду непередбачених ситуацій, у тому числі і злочинного посягання відносно них. Можна говорити про те, що відбувається, свого роду, опосередкований процес підготовки потенційної жертви, який можна визначити, як віктимізацію, яка «нав'язується». Незнання представниками вказаної групи положень і вимог чинного законодавства, історичних, культурних, релігійних звичаїв країни перебування, мовний бар'єр прискорюють процеси соціальної дезадаптації особи, що являє собою послаблення або повну відсутність здібностей пристосування до умов соціальної середовища країни перебування. В.О.Туляков і В.Г. Бондарчук вказують, що соціальна дезадаптація призводить до прискорення процесу віктимізації особи, визначивши її як віктимну дезадаптацію [2, с. 80–82]. У зв'язку з цим, більш ніж у половині респондентів (53,5%) було виявлено особисте пасивне ставлення до стану жертви злочинного посягання. Стан нелегального знаходження в країні перебування накладає свій відбиток, як на кожного конкретного представника, так і на групу взагалі. Відсутність чи обмеженість соціальних контактів, крім членів вузької групи, формує анонімний спосіб життя, що призводить до апатії, яка нерідко супроводжується беземоційним відношенням до навколишнього світу і маргіналізацією окремих представників. Крім цього, сам факт нелегального перебування ставить дану категорію осіб, в очах злочинців,

начебто поза законом. Злочинним проявам відносно нелегальних мігрантів властивий високий ступінь природної латентності. Нелегальним мігрантам – жертвам злочинного посягання, властиве небажання вступати у будь-які стосунки з державними органами країни перебування через побоювання можливості настання небажаних наслідків (штрафних санкцій, депортації тощо).

Визначаючи характеристику мотивації ведучої віктимної активності, В.О. Туляков виділяє такі види жертв злочинів: імпульсивна, що характеризується переважаючим несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення на напад правопорушника (феномен Авеля); з утилітарно-ситуативною активністю (добровільні потерпілі, рецидивні, «застрягаючі» жертви, що попадають в кримінальні ситуації внаслідок своєї діяльності, статусу, необачності в ситуаціях, що вимагають розсудливості); настановна (агресивна жертва, «ходяча бомба», істероїд, що провокує своєю поведінкою злочинця на дії у відповідь); раціональна (жертва-провокатор, яка сама створює ситуацію здійснення злочину і попадає у цю пастку); жертва з ретритистською активністю (пасивний провокатор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхує злочинців до здійснення правопорушень) [10, с. 142]. Однак, аналіз факторного комплексу процесу віктимізації нелегальних мігрантів, як на індивідуальному, так і на груповому рівні, дає підставу визначити підсумкову стадію віктимогенної деформації особи нелегального мігранта. З точки зору мотивації віктимної активності ця стадія являє собою деякий симбіоз складових характеристик всіх вказаних видів жертв. Тут вбачається імпульсивність жертви, представлена несвідомим, хоч і притупленим почуттям страху, толерантністю до зовнішньої агресії. Утилітарно-ситуативна активність впливає з добровільності самого статусу незаконного переходу на нелегальне становище. Характеристики настановної жертви тут, на наш погляд, представлені дещо специфічно. В цьому випадку зухвала поведінка жертви полягає не стільки в ігноруванні заходів особистої і майнової безпеки, скільки в неможливості їх реального дотримання. Безперечна і раціональність жертви – нелегального мігранта, що виражається, як

було сказано вище, у добровільному характері придбання нелегального статусу, у вольовому акті девиантної поведінки, що ставить цю категорію осіб, в очах злочинців, поза законом. Безумовним є і вияв ретретистської активності у поведінці нелегального мігранта. Підвищена тривожність і анонімний спосіб життя роблять представників таких соціальних груп найбільш доступними, що підштовхує злочинця до здійснення протиправних діянь. Для такого виду жертв, кримінальна розв'язка ситуації очікувана і являє собою закономірний підсумок попередньої череди подій, свого роду позбавлення від постійного психологічного напруження, вихід з шокowego стану. Схожі первинні процеси зміни характеристик особистості були описані Є.А. Коеном, у зв'язку з вивченням в'язнів концентраційних таборів для полонених. Так, стадії перебування він класифікував, як фазу первинної реакції, фазу адаптації і фазу апатії [14, с. 84]. Далі пішов В. Франкл, класифікуючи подібні стадії на шок надходження; типові зміни характеру при тривалому перебуванні; звільнення [12, с. 131]. У стані, що досліджується нами, ситуація дещо інша — розв'язка тут кримінальна і підсвідомо очікувана. У цій ситуації, на наш погляд, виникає віктимологічний феномен — стан «ідеальної» (очікуючої) жертви, соціально-психологічна готовність стати і бути жертвою злочину, стан, що характеризується фрустрацією, толерантністю до агресії і, як результат, віктимною деперсоналізацією особи.

Викладене дозволяє зробити висновок, що специфіка статусу нелегального мігранту, а саме: переважно низький освітній рівень; усвідомлення своєї чужини, невитребуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування; незнання вимог і положень чинного законодавства країни перебування; мовний бар'єр; занижена самооцінка і знижене почуття соціальної справедливості; групова і індивідуальна конформність; процес віктимізації, яка «нав'язується»; анонімний спосіб життя; недовіра до державних органів; правова неврегульованість суспільних відносин, пов'язаних з нелегальною міграцією, визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації

нелегальних мігрантів, що являє собою такі взаємопов'язані стадії: потенційна жертва; пасивна жертва; підготовлена жертва; «ідеальна» (очікуюча) жертва.

Деякі особливості властиві і процесові віктимізації легальних мігрантів. Така категорія осіб представлена в Україні туристами, студентами, слухачами і курсантами навчальних закладів країни, фахівцями різних галузей, а також біженцями. Дослідження німецьких віктимологів показали, що найбільшу частку потерпілих при корисливо-насильницьких посяганнях складають особи у віці від 21 року до 30 років, хоч саме ця група менше усього побоюється постраждати від злочинів [15, с. 289]. У свою чергу, вітчизняні дослідники зазначають, що «жертвами корыстно-насильственных преступлений являются лица всех возрастных категорий, однако большинство из них – лица молодого и зрелого возраста: от 18 до 60 лет» [9, с. 74]. За результатами проведеного нами вибіркового дослідження матеріалів кримінальних справ, порушених за фактами корисливо-насильницьких злочинів, відмовних і інших матеріалів, які знаходилися в провадженні правоохоронних органів країни, серед іноземців найбільш віктимізована вікова група від 19 до 35 років. Цей факт пояснюється, на наш погляд, тим, що ця категорія осіб найбільш мобільна в міграційних процесах і її представники складають більшість в середовищі іноземців, які легально знаходяться на території України. Інтерес представляє статусний розподіл жертв злочинів. Так, на думку американських кримінологів, рівень життя знаходиться в нелінійній залежності з віктимністю. Віктимність починає зростати у міру перевищення середнього рівня прибутковості [13, с. 63]. При вивченні статусного розподілу іноземців, які стали жертвами корисливо-насильницьких злочинів, нами встановлено, що перше місце тут поділяють між собою такі категорії, як туристи і підприємці. Саме ці дві категорії легальних мігрантів (туристи і підприємці) найбільш «привабливі» для злочинців. У цьому випадку вибір жертви засновується на значній матеріальній забезпеченості представників даних категорій, а також зумовлений короткочасністю перебування потерпілих в країні (період стоянки суден, час дії круїзного туру тощо), що створює істотні труднощі у здійсненні заходів щодо встановлення і

викриття злочинців. Така категорія іноземців, як туристи, зазвичай, нетривалий час знаходяться на території України. Термін їх перебування гранично обмежений і залежить від терміну дії екскурсійного туру, часу круїзу, гостьової візи. Обмеженість терміну перебування зводить до мінімуму процес адаптації іноземних туристів до умов життя конкретного регіону, особливостей соціально-значущих характеристик країни. Характерно, що в розвинених країнах, зокрема в США, де віктимологічний напрям впливу на злочинність отримав широкого розвитку, вченими розроблені і введені у практику прикладні методики зниження ризику стати жертвою злочину, адаптовані до умов конкретних міст і розраховані спеціально для іноземних туристів [5, с. 225-226; 7, с. 21]. Крім вищевказаного, нами були встановлені й інші чинники, що сприяють підвищенню віктимності іноземних туристів, серед яких можна виділити такі: наявність, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки; відсутність стійких соціальних зв'язків у місцях перебування; мовний бар'єр; власна провокуюча поведінка, що виражається в браваді, недоречній демонстрації цінностей, що є при собі, грошових коштів, відео-, фото-, аудіоапаратури і т.ін.; незнання архітектурно-планового розташування місць перебування, що нерідко призводить до небажаного знаходження у так званих місцях з підвищеною кримінальною активністю; невідповідність або неналежна відповідність місць тимчасового мешкання іноземних туристів елементарним вимогам кримінологічної безпеки. За деяким винятком, вказані чинники, на наш погляд, супроводять і процес віктимізації іноземців – студентів, слухачів і курсантів навчальних закладів України. У процесі навчання поширюються та встановлюються певні соціальні зв'язки, однак, стійкими їх назвати не можна. Такі соціальні контакти вельми обмежені і їх суб'єктами, в основному, виступають земляки, а також учні того ж навчального закладу. Однак, важливим чинником підвищення віктимності іноземних студентів є процес формування анонімного способу життя.

Проведене нами опитування 455 іноземців – студентів вищих навчальних закладів України (в період з 2002 по 2007 рік), показав, що у 320 випадках (71,1%) іноземні студенти вважали за краще мешкати в квартирах громадян України, пояснюючи це недостатнім рівнем побутового забезпечення студентських гуртожитків (слід згадати архітектурні віктимологічні теорії та концепцію пасивного захисту – С.А.), відсутністю в них необхідних умов для мешкання і відпочинку. Однак це, в свою чергу, сприяє зниженню рівня внутрішньогрупового соціального контролю, формуванню замкненого, анонімного способу життя, що нерідко каталізує процес віктимізації іноземних громадян. Крім того, потрібно враховувати і той суттєвий факт, що іноземці, які прибувають до України, попадають у незвичні для себе умови, стикаються з іншими традиціями, правилами поведінки, укладом життя, правовою системою, етичними цінностями. В.О. Туляков вказує, що «...виктимное поведение – вид отклоняющегося поведения, которому обучаются в процессе социализации,... можно говорить и о том, что каждое поколение воспроизводит и передаёт определённые типы виктимного и преступного поведения своим потомкам» [10, с. 248]. При цьому, враховуючи, що за справедливим твердженням А.К. Байбуріна «...всякое общество, заботясь о своей целостности и единстве, вырабатывает систему социальных кодов (программ) поведения, предписываемых его членам» [1, с. 7], слід припустити, що в разі кримінальної віктимізації іноземців за межами своєї батьківщини, ми маємо результат зіткнення, конфлікту стереотипів поведінки, точку збігу різних за умовами формування типів девіацій. На наш погляд, такий чинник можна визначити як етнопсихологічну особливість віктимізації іноземців, що є одним з чинників такої. Крім цього, якщо науковці доводять припущення про існування національних кримінальних традицій [3], логічним було б, на наш погляд, впевнено говорити щодо наявності національних віктимних традицій. Адже, проводячи наше дослідження, ми зіткнулися з певними закономірностями щодо розподілу спрямованості посягань відносно різних етнічних груп та їх представників. Наприклад, громадяни В'єтнаму, Лаосу, Китаю частіше стають

жертвами корисливих (крадіжки, шахрайство) та корисливо-насильницьких (грабежі, розбої) злочинів. У свою чергу, відносно представників Сирії, Туреччини, Ємену частіше довершуються хуліганства, крадіжки з квартир, вимагання, рідше – грабежі і розбої. Взагалі, на наше переконання, проблеми існування національних віктимних традицій потребують окремого, ґрунтовного наукового дослідження.

Віктимологічними дослідженнями встановлено, що імовірність стати жертвою злочину у чоловіків є вищою ніж у жінок. Чоловіки у 2,5 рази частіше зазнають нападів за обтяжуючих обставин [4, с. 243]. Німецькі віктимологи підтвердили цей факт, встановивши, що частка чоловіків становить 62 – 70% від загальної кількості жертв [16, с. 76]. Проведений нами аналіз стану віктимності іноземців в Україні визначив лідируюче місце чоловіків, як жертв корисливо-насильницьких посягань. Чоловіки-іноземці набагато частіше, ніж жінки стають жертвами таких злочинів як грабежі, розбої і здирництва. Однак при здійсненні грабежів відмінність у співвідношенні за статевою належністю жертв не дуже велика і становить лише 9,6% (чоловіки – 54,8%; жінки – 45,2%), і зумовлена значною кількістю вуличних грабежів, так званих «ривків», поширеність яких відносно рівномірна. Показники пайового співвідношення при здійсненні розбоїв і вимагань відносно відповідають світовим віктимологічним показникам.

«Восточные учения способность преступников определять жертву объясняли просто. Согласно их постулатам, каждый человек имеет свой аромат – не в смысле парфюма или его отсутствия, а в смысле внутреннего содержания. Есть аромат Богача и аромат Нищего, аромат Любовника, аромат Господина и аромат Слуги, аромат Победителя и аромат Жертвы» [8, с. 57]. Розмірковуючи щодо внутрішнього стану, який формує «аромат Жертви», С. Нестеренко вказує, що, перш за все, це «...подавленный страх, живущий в глубинах подсознания. Фактически, страх формирует программу поведения, ведущую к трагическим результатам. Человек во всём видит угрозу и начинает вести себя так, что эта угроза реализуется. Именно так можно объяснить те необъяснимые с точки зрения здравого смысла поступки, когда человек отправляется гулять в

криминогенные районы в два часа ночи, трясёт кошельком, полным денег, в людных местах, развешивает на столбах объявления о продаже дорогих вещей» [8, с. 57-58]. Викладене дозволяє зробити висновок, що застосування заходів нейтралізації (мінімізації) означених віктимогенних факторних комплексів може привести до значного зниження кількості злочинів відносно вказаних суб'єктів. Уявляється, що вирішення викладених проблемних аспектів взмозі сприяти реальному забезпеченню прав людини, підвищенню державного авторитета України на міжнародному рівні та виконанню вимог програми Європейської політики сусідства.

Література:

1. Байбурин А.К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград: Наука, 1985. – 128 с.
2. Бондарчук В.Г., Туляков В.О. Иностранцы в Украине как субъекты криминологических исследований: социально-правовой анализ // Культурно-историчні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, 1996. – 240 с.
3. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
4. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – 383 с.
5. Литвак О.М. Держава і злочинність: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
6. Некоторые рекомендации по мерам личной безопасности гражданам, пребывающим в незнакомом городе // Борьба с преступностью за рубежом. – № 5. – 1993.
7. Нестеренко С. Аромат жертвы // Человек и закон. – № 12. – 2003.
8. Сухов Ф. Опиум войны // Общая газета. – № 40 (426). – 2001.
9. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. – Одесса: Юрид. л-ра, 2002. – 360 с.
10. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) – Одесса: Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.
11. Україна - Євросоюз у деталях. - № 1. – 2008. – 16 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем / Под общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Van Dijk J. Experiences of Crime across the World. – Boston, 1991.
14. Cohen E.A. Human Behavior in the Concentration Camp., - London, 1954.
15. Hans-Dieter Schwind. Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. - Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 1993.
16. Schneider H.J. Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechenopfer. – Tübingen, 1975.

Анотація:

Статтю присвячено проблемним питанням впровадження європейських та світових підходів щодо мінімізації кримінальної віктимізації іноземців на території України. Висвітлюється комплекс питань теоретичного та практичного характеру, пов'язаних з розробкою та впровадженням організаційно-правових заходів зниження кримінальної віктимності іноземців в Україні.

Ключові слова: злочинність відносно іноземців; міграція; віктимність; поводження з жертвами злочинів.